

Etika és globalizáció¹

„A hívő ember nem lehet pesszimista és nem lehet optimista sem. Mindkettő illúzió. A hívő ember a valóságot nem egy bizonyos megvilágításban látja, hanem úgy, amint van; de mindennek ellenére, és mindenek felett nem abban hisz, amit lát, hanem egyedül Istenben, akit nem lát.”²
(Dietrich Bonhoeffer)

RESÜMEE

Ethik und Globalisierung? Lieber: entweder Ethik oder Globalisierung – sagen viele! Was hat die Globalisierung uns gebracht, wieso ist sie so erfolgreich geworden, und warum sind immer mehr Leute, die sich als „antiglobalist“ nennen wollen. Seit Gutenberg erleben wir eine große Explosion, aber in den letzten Jahrzehnten eine große Implosion. Wie kann man in der „Welt großes Dorf“ leben? Darauf suchen wir die Antwort, aber nicht nur für uns selbst, sondern auch für die Kirche, weil die Kirche auch in der Postmoderne Aufgaben hat. Küng schreibt: „Immer deutlicher wurde mir in den letzten Jahren, dass die eine Welt, in der wir leben, nur dann eine Chance zum Überleben hat, wenn in ihr nicht länger Räume unterschiedlicher, widersprüchlicher oder gar sich bekämpfender Ethiken existieren.“

A cím sokak számára paradoxon. Nem „és”, hanem entweder ... oder. Azaz: vagy – vagy. A globalizáció hazai és nemzetközi bírálói szerint pontosan e kötőszó megléte, pontosabban meg nem léte minden kritikájuk oka. A „gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan” az utóbbi két évtized kétségtelenül legelfogadottabb losungja. A globális kereskedelem és piacnövekedés soha nem látott méreteket öltött. Azonban a kritikusok szerint lehet, hogy növekedés, fejlődés van, erkölcs azonban nincs. A globalizáció folyamata ugyanis túl durvának tűnik, mely nincs jó hatással sem a szegény országok polgárára, sem a jóléti államok kultúrájára. „A nagy közös piac” napjainkra tapasztalható ökopolitikai valóság lett, de mindezzel együtt úgy tűnik, hogy a globalizáció eddigi jelensége nem az emberiség erkölcsi megújulásának szinonimájaként fog bevonulni a történelembe. A nyugati kultúra eme új paradigmája tehát igen ellentmondásos.

¹ A szerző tanulmánya a válság kirobbanását megelőzően, 2008 nyarán készült el.

² BONHOEFFER: Köszöntő Glandben. Elhangzott 1932. augusztus 29-én, a Life and Work Nemzetközi Ifjúsági Konferencián Gladenben.

Ám megkerülni nem lehet. *Marshall McLuhan* írta 1962-ben (!) megjelent *A Gutenberg-galaxis*³ című könyvében, hogy a könyvnyomtatás feltalálása akkora explóziót okozott, hogy valósággal atomizálta a régi megszilárdult rendet, amely egyéni, differenciált, mechanikai fragmensekre esett szét, és meghatározta a protestantizmus, a klasszikus gazdaság és a futószalag kialakulását.

Az elektromosság ezzel szemben implóziót, robbanásszerű gyors összeomlást eredményezett, amely az egész emberiség idegrendszerének működését egyidejűségbe hozta és visszavezette az emberiséget a világméretűvé vált törzsi faluhoz.

Azóta az internet megjelenése végképp betetőzte ezt az implóziót. A „világméretű falu” azonban a „magányos tömeg”⁴ lakóhelyévé kezd válni. A közösséget (családi, egyházi, civil) cybertérre cserélő, individualizált fogyasztó miért is törődne a másikkal, no és ezzel együtt a „helyes – nem helyes, igazságos – kizsákmányoló, jó-rossz” kérdésekkel? Egyáltalán: mi a jó és mi a rossz? Minden relatívvá válik. Mindenre és annak ellenkezőjére is talál magyarázatot otthonában: a médiában és az interneten. Azaz egyidejűség valóban van, de egyértelműség nincs! Közös értékrend sincs.

Ráadásul a globalizálódó világ, noha fejlődést hozott a világ szerencsésebb felének, de „megoldatlanul hagyott, mi több, felerősített sok súlyos problémát”⁵ – írja *Hoffmann Rózsa*. Ő a következő öt problémát sorolja fel:⁶

1. A gazdasági fejlődés eredményeként nem csökkentek, hanem nőttek a világ gazdagabb és szegényebb rétege közötti különbségek, az egyenlőtlenségek és a társadalmi igazságtalanságok. Míg az emberiség kisebbik része dúskál az anyagi javakban, a másik rész sorait az éhhalál tizedeli.
2. A természet és az emberiség harmonikus összhangja helyett a természet leigázásának és kizsákmányolásának, a környezet szennyezésének és felelőtlen pusztításának vagyunk tanúi.
3. A multinacionális érdekek nemegyszer háttérbe szorítják a nemzeti identitástudatot, és nem segítik a nemzeti önbecsülés fejlődését.
4. A globális világ „fogyasztó társadalom” eszményképében a „hass, alkoss, gyarapíts!” értékteremtő hármas jelszavát a „szerezd meg, fogyaszd el, élvezd!” tanítása váltotta fel. Azok az értékek pedig, hogy „adj”, „segíts”, „légy könyörületes”, „hagyd a másikat boldogulni”, „alkalmazkodj”, „vonulj néha háttérbe”, „szeress önzetlenül” stb. alig-alig nyernek megerősítést a közvéleményt alakító globális médiában.
5. A materiális értékek kizárólagossága és az ezek megszerzéséért folytatott túlekedés felerősítette az emberiség gyógyíthatatlan betegségét, az agressziót. S ez mind fizikai, mind szellemi értelemben napi táplálékot kap a szintén globalizálódó vizuális kultúrából, sajtóból, és uralkodó módszerévé válik bizonyos társadalmi csoportosulások vagy egyes emberek érdekérvényesítő cselekvéseiben.

3 McLUHAN: *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*, Budapest, Trezor Kiadó, 2001.

4 RIESMAN: *A magányos tömeg*, Budapest, Polgár Kiadó, 1996.

5 HOFFMANN: Az erkölcsi nevelés, in: *Mester és tanítvány* 1 (2004), 69.

6 uo.

*Merre tart a világ?*⁷ Ezzel a címmel jelent meg *Jessica Williams*, a BBC munkatársának könyve, melyet a globalizálódó világot haszonélvezőként megélt nyugati embereknek szánt. A könyv alcíme: „50 tény, amely megrengethetné a világot”. „Megrengethetné” – így, feltételes módban. De meg fogja-e? Rá lehet-e döbbsenteni a nyugati világot, hogy az egységes „szép új világ” (*Huxley*) valóban rengeteg problémával küzd? Williams felsorolása egybecseng a fent említettekkel. Egypárat kiemelve:

- Egy átlagos japán nő 84 életévre számíthat. A botswanai nők átlagosan 39 évig élnek.
- A brit élelmiszer-áruházak többet tudnak vásárlóikról, mint a brit kormány.
- Az Európai Unióban minden egyes tehénre napi 2,5 dollár támogatás jut. Ez több mint amennyiből az afrikaiak hetvenöt százaléka megélni kénytelen.
- A világon minden ötödik ember napi 1 dollárnál kevesebből él.
- Indiában 44 millió gyermeket dolgoztatnak.
- A brit tizenévesek csaknem fele már kipróbált kábítószereket, majdnem egyegyedük rendszeresen dohányzik.
- Több ember ismeri föl a McDonalds aranylogóját, mint Jézus Krisztus keresztjét.
- Az amerikaiak egyharmada hisz abban, hogy földönkívüliek szálltak le bolygónkra.
- A világ lakosságának több mint 70 százaléka még sohasem használt telefont.
- Évente többen halnak meg önkézüktől, mint a világ fegyveres konfliktusaiban együttvéve.
- Hetente átlagosan 88 diákot csapnak ki amerikai iskolákból azért, mert lőfegyvert visz a tanterembe.
- Évente mintegy 120 ezer lányt és asszonyt csempésznek Nyugat-Európába.
- Napjainkban 27 millió rabszolga dolgozik a világon.
- Évente 10 nyelv hal ki.
- Csak Amerikában óránként két és félmillió műanyag palackot dobnak el.

De ha mindezekkel szembesül is korunk embere, fölteszi-e a kérdést: „Mit cselekedjünk, atyámfiai?”⁸ Változtat-e valamit az életvitelén? Küzd-e az emberi jogokért? Elgondolkozik-e az emberi méltóságon, és akarna-e valaki lenni egy statisztikai „humán erőforrás-alany” helyett?

Ezek a szomorú tények, még ha zszurnalisztikus, bestsellerízű tálatásban is kerülnek elénk, komolyan veendők. De megrengetnek-e? Nem éppen az-e a baj, hogy immúnissá váltunk valamire, amiről beszélnek a tudósok, egyházak, zöldek, de a jövöre vonatkoznak, ezzel pedig a mának élő posztmodern ember nem sokat tud kezdeni? Gondoljunk csak a Római Klub jelentéseire, Konrad Lorenz figyelmeztetésére⁹, a félelmetesen fejlődő (atom)technikát kezelő ember erkölczstelenségére¹⁰, vagy ha már „világméretű törzsi falu”, és az EU két és fél dollárja tehenenként, akkor a

7 WILLIAMS: *Merre tart a világ? 50 tény, amely megrengethetné a világot*, Budapest, HVG Kiadói Rt., 2005.

8 ApCsel 2,37

9 LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*, Sopron, IKVA, 1988.

10 ANDERS: Az atomkor erkölczstelensége, in: *Pro Philosophia füzetek* (1999).

„közlegelők tragédiájára”.¹¹ Hiszen ott is arról van szó, hogy egy gazda nem vette figyelembe a többieket, csak egy kis hasznot akart, de végül mindenki más követte, „dezertált”, ám a végén elpusztult a közlegelő, éhen halt a hús tehén. Ha kooperatív együttműködtek volna, a haszon lett volna „globális”, nem a veszteség.

A közlegelő metaforája azt a közös kincses mezőt jelenti, amire az emberiségnek feltétlenül szüksége van az életben maradáshoz. A gazdák teljesen logikusan lépték meg „gazdasági lépéseiket”, profitorientált gondolkodásuk alapján rövid távú nyereségre is szert tettek, de a végén együtt buktak. A gond nem a logikában, az értelemben, hanem az erkölcsi hozzáállásukban volt.

Ezért nehéz hinni csupán a tudásalapú társadalom problémamegoldó képességében, hiszen a felvilágosodás óta a ráció, a versengés nem tudta jobbra tenni a világot. „Az önmagát azonban mindinkább abszolútnak tekintő értelem, amely mindent legitímálni akar (és ugyanakkor a szubjektivitás szabadságát hirdeti), amely nincs beleágyazva a kozmoszba, és amelynek semmi sem szent, szétbomlasztja önmagát.”¹² A pozitívizmus nemcsak a 20. században mondott csődöt (gondoljunk csak a két félelmetes diktatúrára), hanem a globalizmus eszmeisége sem látszik igazolni a tudományok mindenhatóságába és az örök fejlődésbe vetett hit győzelmét. „Csak az erkölcsalapú társadalmak megteremtésébe vethetjük reményünket”¹³ – hangzik egyre több felől. Onnan is, ahonnan nem várnánk, például az üzleti világból. (Lásd *Soros György később*, 85. oldal)

11 Hardin Garret 1968-as nagy vihart kavart tanulmányát idézi: HANKISS: *Társadalmi csapdák, Diagnózisok*. Az említett cikkben egy angol közlegelő szerepel példaként, amely tíz tehenet tud eltartani, és így mindegyik tehén tíz liter tejet ad. Az egyik gazda egyszer csak gondol egyet, és kicsap még egy tehenet a legelőre. Ekkor egy-egy tehénnek már kevesebb fű jut, ezért mindegyik 10 helyett csupán 9 liter tejet ad naponta – de az a gazda, amelyik két tehenet legeltet, 10 helyett 18 liter tejhez jut. Ezt idővel észreveszi egy másik gazda, és az is kicsap még egy tehenet a közlegelőre. Ekkor már minden tehén csak 8 liter tejet ad, de a két dezertőrnek fejenként 16 liter teje lesz. És így tovább, minden egyes gazda akkor jár jobban, ha még egy tehenet hajt a legelőre. Azonban amikor már legalább hatan cselekednek így, akkor azok is az eredeti 10 liternél kevesebb tejet kapnak, akiknek két tehenük van. Végül, amikor már nyolc gazda tart két tehenet, a kétéhenes gazdák csak négy liter tejet kapnak az eredeti tízhez képest. (A kilencedik gazda már nem nyerne semmit egy második tehénnel.) Ennek ellenére, ha egy gazda úgy döntene, hogy visszavonja az egyik tehenét, rosszul járna. A közlegelő mint erőforrás addig működik optimálisan, amíg minden felhasználó betartja a közös megegyezéssel megállapított szabályokat. Azonban egy szabályokat betartó szereplő számára bármely időpontban nyereségesebb a „dezertálás”, mint a szabályok betartása – miközben a szabályokat betartó többi szereplő számára egyénenként csak mérsékelten (esetenként alig érzékelhetően) romlik a helyzet. Végző soron a szereplők által, hogy a közvetlen érdekeiknek megfelelően cselekednek, saját maguknak ártanak. A közlegelő tehát csapdahelyzetet mutat be; ennek legismertebb gyakorlati példája a környezetszennyezés.

12 KÜNG: *Világvallások etikája*, 39.

13 HOFFMANN: Az erkölcsi nevelés, in: *Mester és tanítvány* 1 (2004), 70.

Hasonlóképpen *Hans Küng*¹⁴ is, aki rámutat arra, hogy a nagy modern nyugati ideológiáknak vége. Nem a történelemnek (*Fukuyama*), hanem a kvázi vallásként működő pozitivistá ideológiának. Mert számos nagyszerű dolgot hoztak a világnak, de rosszat is:

- Tudományt igen, de bölcsességet, mely megakadályozná a tudományos kutatással való visszaélést, nem.
- Technológiát igen, de szellemi energiát, mely a technológiát ellenőrzése alatt tarthatná, és energiáját a szegénység leküzdésére használná, nem.
- Ipart igen, de környezetvédelmet, mely a szüntelenül terjeszkedő iparral szembe tudna szállni, nem.
- Demokráciát igen, de erkölcsöt, mellyel megakadályozhatnánk a hatalom birtokosainak korrupcióját, nem.

Frank Sawyer ehhez még hozzáteszi: gazdasági fejlődést igen, de egyre kevesebb jó ízlést az esztétika és az etika terén¹⁵ (filmek, média, giccsuralom).

Az ókori egyház hét főbűnről beszélt: gőg, irigység, harag, lustaság, falánkság, bujaság és kapzsiság. Talán még soha nem függött össze ez a hét annyira és olyan méretekben, mint napjainkban.

A globalizációt eddig csupán a fogyasztók és a kereskedők mérhetetlen étvágyával jellemeztük, de figyelembe kell venni a termelők hasznát is. Az is igaz, hogy a termelők számára is jóval nagyobb piac nyílt meg, termékeiket a globalizációs kereskedelem révén oda is exportálni tudják, ahova eddig esélyük sem volt. Az új jelenség javára írható még ezen felül a kommunikáció ugrásszerű növekedése, a gazdasági és pénzügyi rendszerek fejlődése, és az ún. olcsóbb technológiák elterjedése.¹⁶ Arra a vádra pedig, hogy a nyugati fejlett társadalmak az olcsó keleti munkaerőt kihasználva újra gyarmatosítják ezeket az országokat, azt is meg kell jegyezni, hogy ott is növekedett az életszínvonal.

Érdekes szempontot hoz az *Oberlander Báruch* rabbi, *Báruch Myers* rabbi és *Köves Slomó* rabbi által jegyzett¹⁷ „Globalizáció a zsidó jog és etika fényében” című tanulmánya, amely egy 16. századi történetet említ ezzel kapcsolatban. Megjegyzik, hogy vannak olyanok, akik arra hivatkozva tekintik etikátlan versenynek az olcsó árucikkkel kereskedő multinacionális vállalatok megjelenését, hogy az tulajdonképpen a távol-keleti országok alacsony életszínvonalának kihasználásával függ össze...

„Ehhez hasonló kérdést találunk Ábrahám De Boton rabbi (Salonica, 16. század) responsumában, egy olyan falusi szabó kapcsán, aki a közeli városlakók számára a városi szabóknál jóval olcsóbban tudta előállítani a ruhákat. A város szabói arra hivatkozva akarták kitiltatni konkurensüket a városból, hogy olcsó árai a falusi élet alacsonyabb színvonalának köszönhetőek, és így megjelenése a városban etikátlan versenyt idéz elő. De Boton rabbi a termelőkkel szemben Ibön Migás rabbi elvére

14 KÜNG: *Világvallások etikája*, 37.

15 SAWYER: „Hans Küng és mások”. Kézirat.

16 BERAN: A gazdaság etika, in: *Új Ember* 64 (2008), 12–13.

17 Modern etikai kérdések a zsidó jog szemszögéből. www.zsido.com. Utoljára megnyitva: 2008. június 23.

hagyatkozva úgy döntött, hogy a fogyasztók érdekei előnyt élveznek a termelők többségével szemben, és így nem lehet a városból az idegen falusi szabót kitiltani. Ehhez hasonlóan a mai helyzetben is az elsődleges szempont nem az, hogy az újonnan megjelenő termelők hogyan állítják elő olcsó termékeiket, hanem az, hogy az a fogyasztók javára van-e.”

Ibőn Migás rabbi a 11. századi Spanyolországban élt, és már akkor a gyengébb minőségű, de olcsó árucikkek kereskedelméről rendelkezett megengedően, mondván: az a fogyasztók érdekét szolgálja, kitiltani nem lehet... Fejlődik a kereskedelem, nő a bevétel, gazdagodik mindenki.

Statisztikailag, jogilag tehát rendben van a dolog. Mindenki jól jár. Egy darabig. Csakhogy fogy a „leelő”. Mennyi kerozin kerül a levegőbe, mennyi szemét keletkezik azért, hogy mindenki, mindig, mindent megkaphasson? Mennyi bért kap és mennyi munkáért az a termelő, aki így „jobban” él? Ez már etikai kérdés.

De úrrá lehet-e lenni a „dzsinneffektuson”?¹⁸ „Az lesz a döntő, vajon a technológia és az ipar hajlandó-e még az emberhez alkalmazkodni, vagy fordítva, a technológia és az ipar alkotnak maguknak olyan embert (ha kell, a géntechnológia segítségével), amelyik hozzájuk alkalmazkodik.”¹⁹

Tehát a klasszikus kapitalizmus és szocializmus bukását követő új világrend, ahol a technika és az üzlet határozza meg a politikát is, szintén fenyegető veszélyeket rejt magában. Eddig mindig valamilyen megdöbbenő esemény után tettük fel kérdést: hogyan történhetett ez meg, szabad-e ilyen tenni (atombomba, klónozás stb.). Jó lenne azonban, ha előre tudnánk, mit szabad, és mit nem megtennünk, mert ha végképp elrontunk valamit, nincs másik „falu”, ahova menekülhetnénk. Küng ezért „megelőző etikáról” beszél, melynek a válság megelőzését kellene szolgálnia.

*„Akik nem tudnak emlékezni a múltra, arra ítéltetnek, hogy megismételjék azt.”
(G. Santayana)*

Mi vezetett idáig, és mit lehet tenni?

Emlékezzünk történetfilozófiailag, és az értékrendek alakulásán keresztül nézzük meg, mi jellemző a posztmodern korra, hogyan alakult ki a globális piac és gazdaság, és ez hogyan hatott etikai gondolkodásunkra. Snyder²⁰ szerint a posztmodern világnézet

18 Rókusfalvy Pál így nevezi a globalizációt, hiszen az egész mögött az ember válságát látja. A modern ember hybrise az, ami fenyegeti a béke és jólét korszakát. Mert az ember számos természeti folyamatot képes irányítani, ám téves nagyképűséggel a természet urának képzei magát. Az ember maga is része a természetnek, de ő tudatlanságában természetfelettinek képzei magát. Közben az ember a saját természetét sem ismeri eléggé, és ezért még nem eléggé ura önmagának. Lehetőségeink meghaladják erkölcsi fejlődésünket, kiszabadult a szellem a palackból. Veszélyét az adja, hogy ezt már nem csupán saját kis életében, esetleg országában teszi, hanem globálisan. Ezért sem maradhat senki közömbös! *Lásd RÓKUSFALVY: A nevelés – erkölcsi nevelés is, in: Új Pedagógiai szemle 49 (1999), 3–13.*

19 KÜNG: *Világvallások etikája*, 39.

20 Snyder megállapításait idézi: SAWYER: „Hans Küng és mások”. Kézirat.

- Elutasítja a szisztematikus világnézeteket és ideológiákat, többféle stílust, információt kever össze integrált szerves egység létrehozása nélkül.
- Az önkifejező egyénre és csoportokra összpontosít, és mindarra, ami pluralisztikus. Úgy gondolja, hogy a tudatosság és az önkifejezés sokkal fontosabb a többség által követett objektív sémáknál.
- Leleplezi azokat a hatalmi játékokat, amelyek a vallási, politikai és oktatási ideológiákat irányítják.
- Egyfajta iróniával bír, mely távolságot tart a megszokott credókkal szemben. Amit az ember gondol, hisz, és aminek elkötelezi magát – ha csak pillanatnyilag is –, az a legfontosabb.

Jean-Francois Lyotard francia filozófus szerint ezt a kort „a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanság”²¹ jellemzi. Azaz tagadja a világ egyetlen módon való értelmezhetőségét. Minden ezt megpróbáló eszme, gondolatrendszer, vallás része a „nagy elbeszélésnek”. Látható: innen már csak egy lépés a mindent megkérdőjelező relativizmus és a dekonstruktivizmus. „Bármely jelentés vagy azonosság (a saját magunkét is beleértve) ideiglenes és viszonylagos, mert sohasem kimerítő, mindig továbbnyomozható visszafelé a differenciák egy eredetibb rendszerében, és még tovább, csaknem a végtelenségig, az értelem nulla fokáig.”²²

Alister McGrath, tapasztalva, hogy a posztmodern nemcsak egy filozófiai irányzat, hanem korszellem is egyben, rámutat, hogy „a posztmodern éppen ezért tág fogalom, amit talán úgy lehetne leírni, mint a modernitás összeomlása után keletkezett általános intellektuális szemléletmódot. (...) Gyakorlatilag lehetetlen megadni a posztmodern pontos, kimerítő definícióját, de meg lehet határozni a főbb jellemzőit. (...) Az áramlat tolvajnyelvén szólva azt mondhatjuk, hogy a posztmodern olyan helyzetet képvisel, amelyben a jel, mint az irányulás és az értékrend gyújtópontja a jelzett dolog helyébe lépett.”²³ Ez vezet el a dekonstrukció irányzatához, amely, mint kritikai módszer azt is tagadja, hogy bármilyen szövegnek bármiféle jelentése lenne. „Ezek szerint minden értelmezés egyformán érvényes, vagy egyformán értelmetlen.”²⁴ Az én igazságom ugyanúgy abszolút, mint más. Tehát nincs is „igazság”, nincs etalon. Innen a pluralizmus, relativizmus és az ehhez szorosan hozzátartozó tolerancia isteni rangra emelése, vagy legalábbis abszolutizálása. Riesman utal arra, hogy az így egyedül maradt ember végül is, csak mint „kívülről irányított” individuum éli meg az életét, akit a mindenkori „kívülről irányító”, elsősorban a kortársak és a média határoz meg. Pedig „belülről irányítottnak” kellene lennie, aki interiorizált értékek mentén nagykorú életet él.

21 uo.

22 APPIGNANESI – GARALT: *Nesze neked posztmodern*, Budapest, Ikon Kiadó, 1995.

23 McGRATH: *Híd*, 258-259.

24 i. m., 260.

Mi vezetett idáig? Igen gyorsan átalakultak az értékrendek. Kiss Endre²⁵ szerint négy értékcsoportha sorolható az utóbbi évtizedek változása kultúránkban.

1. *A sikeres szocializációra és kooperációra való készség.* A modern tömegdemokráciák új szakaszában, tehát a jóléti társadalmak 70-es évek második felére tehető kialakulására jellemző ez a szakasz, mely reakció volt a 60-as évek tömeges és radikális anti-establischment attitűdjére. (Mennyire jól kooperál?)
2. *Kommunikációs készség és információ fogadás, továbbítás,* de nem a wittgensteini filozófiai értelemben, hanem a modern technika biztosította kommunikációról volt szó. (Hogyan kommunikál?)
3. *Prezentizmus, a folyamatos demokratizáció és konformizmus,* amely értékek a 60-as évek átértelmezését és egyben folytatását jelentik. A demokratikus értékekért azonban a 60-as években még úgy küzdöttek, hogy volt történelmi tudatuk, ez a kor magát a történelem részeként értelmezte. De már akkor elkezdődik, és a nyolcvanas évekre jellemzővé válik a múlt fokozatos leértékelése, érdektelenné válása és egyben a jelen abszolutizálása. A múlttól való megszabadulás valóban lehet emancipatorikus, demokratizáló hatású, de jó eszköze lehet a manipulációnak is, mert a tömegek nem képesek felismerni azt a paradigmát, amiben élnek, hiszen hiányzik a történelmi tudat. (Mennyire nyitott?)
4. *Hedonizmus és narcizmus.* Ezek az értékek mindig is jelen voltak az uralkodó elit életében, de csak az utóbbi 30 évben vált nagyobb néptömegek életszemléletének meghatározójává. Jelenleg ezek az értékek dominálnak, csakhogy a küszöb, mely fölött a nyugati civilizáció embere kielégülést érez, mind magasabbra tevődik. (Mennyire trendi? Carpe diem!)

Mind a négy értékrend a kívülről irányítotttságot, pontosabban az annak megfelelni akarást jutalmazta. Ezek mint a sikeres és boldog élet attribútumai jelentek meg, melynek nem megfelelni egyet jelent a társadalmi haladással való szembefordulással. Így lesz a konzervativizmus pejoratív értelmű fogalommá, a vallás pedig „haszontalanná”.

Küng korunkat átmeneti kornak tekinti, ahol az emberiség a „modern és a posztmodern korszak fordulóján epochiális paradigma és összkonstelláció változás felé halad”,²⁶ ami már a szélesebb néprétegekben is tudatosult. A posztmodern jellemzőit ő is hasonlóan látja, mint Snyder, de külön felhívja a figyelmet a posztindusztriális társadalomra, amely lassan szolgáltató és kommunikációs társadalommá válik! A posztpatriarchális rendszerre, ahol mind a családban, mind a szakmai és közéletben férfi és nő partneri viszonya van kialakulóban, valamint vallásilag egy posztkonfesszionális és vallásokon túli világ kialakulására. Azaz egy „sokvallású, ökumenikus világközösség” kialakulására.

A geopolitikai, külpolitikai, gazdaságpolitikai, szociál- és társadalompolitikai, vallási és kultúrpolitikai változások elég egyértelműnek tűnnek. Garaczi Imre történetfilozófiailag elemezve a kialakult helyzetet a következő megállapításra jut: „hatalmas utat tettünk meg, és hatalmas alkotásokat, tudásokat, eszközöket, tárgyakat,

25 Kiss: A globalizmus és demokratikus deficitek. www.pointernet.pds.hu Utoljára megnyitva: 2008. június 23.

26 KÜNG: *Világvallások etikája*, 46.

rendszereket hoztunk létre. Ám nem lehetünk ennyire nyugodtak és elégedettek, ha az embert mint morális és pszichikai autoritást vizsgáljuk. Az emberi viselkedéskultúra, az erénykontroll, az etikai cselekvésbázisok területén nem történt Plátón óta számottevő változás, sőt egynémely szempont alapján rosszabbodott az emberi ész és értelem humánkészlete. Ne feledkezzünk meg arról a tényről, hogy az európai gondolkodás két és fél ezer éve alatt ugyanolyan súllyal jelentkeztek a történeti ember számára irányt és ajánlást nyújtó belső, humánetikai programok, mint a külső iránymutatások. 2000 éven át nem is volt különösebb baj, hiszen nagyjából a reneszánsz koráig a platóni-arisztotelészi, zsidó, arab és keresztény erkölcsi világképmoделlek viszonylag sikeresen egyensúlyozták ki a különböző korok gazdasági és politikai interferenciáit. Az egyensúly megbomlásának tragikus metszéspontja abban látható, hogy amíg a „homo öko-politikus” valóságformáló ereje és tevékenysége az emberi dimenziót sokszorosán meghaladó mértékben megnövekedett, addig az e valóságban lubickoló ember erénykontrollja nem változott, sőt radikálisan csökkent.”²⁷

Giddens és *Virilio* az így kialakuló társadalmat „rizikótársadalomnak” nevezte el, ami azt jelenti, hogy a nyugati világ a haladás és fejlődés zászlaja alatt megvalósított alkotásaival a 20–21. századra kontrollálhatatlan következményeket, globálisan megjelenő kockázatokat is felmutat. Mi a kontroll? Van-e fékező erő?

Paul Virilio szerint a sebesség mindig is a gazdaság rejtett alapja volt, csak a modern kor létrejötte előtt ez nem volt igazán érzékelhető.²⁸ A XXI. században elérkezünk a sebesség falához, oda, ahonnan már nem fokozható a növekedés, hiszen globális értelemben telítetté válik minden: a demográfiai növekedés, a fogyasztás, az energiaháttér, a környezet. Eljött az idő eme veszélyek időbeni elkerülésére, azaz a már többször említett etikai belső programok, illetve a humán készlet kontrollszerepének megerősítésére. Valóban „megelőző etikára” van szükség. „Nem véletlen, hogy az elmúlt fél évszázad egyik legsikeresebb üzletembere, a késő modern kor spekulációs világának sebességlovagja, *Soros György* a nyílt társadalom politikai filozófiájának képviselője mellett, 1998-tól több nyilatkozatában, könyvében pontosan eme leállíthatatlannak tűnő technikai sebesség ellen lép fel elméletileg, amelynek egyik legpregnansabb haszonélvezője ő maga volt. Gondolataiból egy etikaibb üzleti világrend kívánt illúziója szüremkedik ki, ahol egy erős, ugyanakkor demokratikus globális ellenőrzöttség jön létre planetáris értelemben; olyan, amelyik képes egyrészt kiegyensúlyozni a kockázatok és rizikók érvényre jutását, másrészt az aránytalanul hátrányba került „humán készletet” a kiegyensúlyozott, élhető gazdasági és etikai világparadigmához zárkóztatja fel.”²⁹ Azaz fenntartható fejlődés kell.

De *Virilio* arra is figyelmeztet, hogy az emlékezet tartalma a felejtés sebességének függvénye. Ez azt jelenti, hogy az egyre gyorsuló információáramlás, az egyre nagyobb információs tömeg, amellyel nap mint nap bombázza az embert a

27 GARACZI: Globalizáció a történetfilozófia horizontja előtt. www.c3.hu. Utoljára megnyitva: 2008. augusztus 22. A következőkben az ő történetfilozófia áttekintését követem!

28 „Az emberek paripán vágatnak, amikor nyereségre vadásznak, és csigát fognak be a szekér elé, amikor a menny felé törekszenek.” (Spurgeon)

29 GARACZI: Globalizáció a történetfilozófia horizontja előtt. www.c3.hu. Utoljára megnyitva: 2008. augusztus 22.

média, az internet, a közélet, felgyorsítja a felejtés folyamatát. Ipari méretűvé válik a felejtés, és ezen belül hatványozottan iparszerű az etikai-morális készlet felejtése! Ennek morális következményeit látjuk a posztkommunista országokban is, ahol senki nem (akar) emlékszik már arra, mi történt „régén”, egypár éve. De a múltat elfelejteni nem, csak feldolgozni lehet.

A globalizáció gazdaságvezérelt előtörténete szempontjából nagy jelentőségű a woodszi rendszerként ismert, 1944-től 1970-ig fennálló átfogó valutarendszer, folytatja *Garaczi*, ami negyed századon keresztül alapvetően jól működött. A szerkezete egyszerű volt: az amerikai dollárt az arany árához viszonyítva rögzítette, a többi valuta árfolyamát pedig a dollárhoz viszonyította. Ez biztosította Nyugat-Európa látványos gazdasági felfutását. A rendszer fontos eleme volt, hogy korlátozta a spekulatív tőke kalandvágyó mozgását. A változást éppen az információs forradalom kezdete és a bankok kényszerítették ki. Az ő érdekük volt, hogy megszűnjön a rögzített valutarendszer, és így szabadon lubickolhasson a spekulatív tőke, legfőképpen nemzetek feletti keretekben. Ez a folyamat ismét adott egy nagy pofont a korábban említett etikai, „humán készlet”-nek, hiszen lehetővé vált – szinte a kaszinóelv eluralkodása alapján –, hogy a multinacionális konglomerátumok, amelyek közben egyre személytelenebbé váltak, a valós gazdasági teljesítményt sokszorosan meghaladó pénzvagyonra tegyenek szert.

A fentieket igazolja Manuel *Castell*³⁰, aki bennünket, kelet-európaiakat is érintő érdekes megállapítást tesz, a nemzetállam-globális világ viszonylatában. „Az 1990-es években a nemzetállamok szuverén alanyokból stratégiai szereplőkke váltak, s megpróbálják érdekeiket, s az általuk képviselendő érdekeket az interakció globális rendszerében, a szisztematikusan megosztott szuverenitás körülményei között érvényesíteni. Számottevő befolyást tudnak gyakorolni, hatalommal azonban önmagukban, a nemzetek feletti makroerők és a szubnacionális mikrofolyamatok nélkül alig bírnak. Egyfelől ahhoz, hogy gazdaságuk termelékenységét és versenyképességét előmozdítsák, szoros szövetségre kell lépniük a globális gazdasági érdekekkel, s a tőkeáramlások számára előnyös globális szabályok szerint kell eljárniuk, mialatt a társadalmakat arra kéri, várjanak türelemmel a nagyvállalati találékonyság hasznának lefelé csordogáló hányadára. (...) Másrészt a nemzetállamok a történeti tehetetlenségén túl a területükön élő nemzeteknek és embereknek a globális áramlások forgószelével szemben utolsó menedékükhöz ragaszkodó, védekező közösségisége folytán maradnak fenn. Vagyis minél inkább hangsúlyozzák az államok a közösségiséget, annál kevésbé lesznek hatékonyak az osztott hatalom globális rendszerének egyik szereplőjeként. Minél sikeresebbek a planetáris szintén, annál kevésbé képviselik nemzeti választópolgárságukat. Az ezredvég politikáját, a világon csaknem mindenütt, ez az alapvető ellentmondás uralja.”

30 Manuel Castells gondolatait idézi *Garaczi*. Globalizáció a történefilozófia horizontja előtt. www.c3.hu. Utoljára megnyitva: 2008. augusztus 22.

Ezzel egyidejűleg növekszik a közgazdasági szakirodalomban a gazdaságetikai írások száma. Gondoljunk csak többek között A. Rich munkásságára,³¹ sőt megjelenik az egyházi gazdaságetika is, melynek egyik kiváló művelője a DRHE díszdoktora: Alfred Jäger.³²

A kérdés az: miként tovább? Egy kis korrekcióval folytatódik minden tovább egy újabb összeomlásig, vagy miután minden krízis magában hordozza a megújulás lehetőségét, az emberiség belátja, hogy nem lehet áthajózni egy „új világba”, nincs többé „senkiföldje”, és ennek értelmében újragondolja viszonyát a természethez és a fejlődő világhoz. Ehhez azonban elengedhetetlen egy új gazdaságetikai konszenzus. „A gazdaság etika nélkül bálványává válhat”,³³ állapítja meg a katolikus egyház társadalmi tanításának kompendiuma is. Elismerve a piac szabályozó szerepét, nem fogadhatjuk el a piac teljesen autonóm voltát, melyre nem vonatkoznak az erkölcsi normák, és a piac szabná meg a javak elosztását. Az új konszenzus alapja lehet az a humanista és keresztyén alapelv, amely az ember elsődlegességét állítja szembe a materiális javakkal. Az Isten képére teremtett ember, aki személy, egyedi és megismételhetetlen, csak akkor teljesezhet ki, ha személyiségét kibontakoztatta, és azt mások javára is használni tudja, mivel az ember társas lény. A társadalomnak és a gazdaságnak ezt a célt kell szolgálnia. Tehát a globalizáció nem lehet öncélú!

Ugyanakkor a „modern tömegember az individualitásnak és a különböző célú és eredetű csoportokba való gyors és ügyes belesimulásnak egyaránt mestere kell, hogy legyen” – írja Kiss Endre fentebb idézett tanulmánya végén, majd felteszi a kérdést: „Vajon értéknek vagy társadalmi ócskaságnak tekintendő-e a szellemi és morális integritását őrző autonóm individuum, mint ahogy kérdés, hogy az oktatás céljai elsősorban pragmatikusak vagy emancipatórikusak-e.”³⁴

Nos, szabad individuum az ember csak úgy lehet, ha szellemi és morális integrációja végbemegy, azaz szocializálódik. Szocializáció nélkül nincs civilizáció, kultúra. A destruktív felfogással ellentétben valljuk, ez nem az egyén „önmegvalósítását” gátolja, hanem ellenkezőleg: lehetővé teszi. A szocializáció az utóbbi évtizedekben azonban új szerepet kezd betölteni. A globalizmus konform magatartást vár el, és hogy ez ne negatív jelenségnek tűnjön, az asszimilációt és a „trendiséget” a sikeres élet alapfeltételének kiáltották ki. Tehát „a szocializáció már integráció, amely a tömegdemokrácia tömegemberét hivatott kifормálni, olyan egyént, aki ugyan személyében is kreatív, de individualitását minden percben képes csoportoknak, kis egységeknek, teameknek alárendelni, azok rendelkezésére bocsátani.”³⁵

31 RICH: Wirtschaftsethik, Grundlagen, in: *Theologischer Perspektive* (1984). A témához bővebben l. uő.: *Wirtschaftsethik II. Marktwirtschaft, Planwirtschaft, Weltwirtschaft aus sozialer Sicht*, Gütersloh, 1990.

32 JÄGER: *Konzepte der Kirchenleitung für die Zukunft. Wirtschaftsethische Analysen und theologische Perspektiven*. Magyar nyelven ehhez l. FAZAKAS (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2008.

33 BERAN: A gazdaság etika, in: *Új Ember* 64 (2008), 12–13.

34 i. m. 3.

35 uo. 3.

Így jön létre a konzumember, akire többek között az jellemző, hogy nem képes autonóm döntéseket hozni. Ebből következik, hogy az új világ etikai megalapozását nem várhatjuk a demokráciától, mint ami automatikusan, evolúciójából fakadóan megtermi azt. Ennek oka az, hogy egyfelől a tömegdemokrácia embere még nem tudatosan vágyik a posztmateriális értékekre, másfelől ez az etika most még nem meghatározóan van jelen, inkább csak a hiányérzete tűnik fel a felelősen gondolkodóknak. Ambivalens a helyzet. Védekezésünk egydimenziós: a fizikai, a látható világ „szemetelése” már nyilvánvaló, vannak is próbálkozások a folyamat megállítására, de a szellemi, lelki környezetszennyezés ma még csak kevesekben tudatosult. Ám ezt a dimenziót sem lehet büntetlenül figyelmen kívül hagyni. Szükség van az etikára, főleg egy globális világban. Úgy gondolom, jelenleg még csak itt tartunk, a vágy megfogalmazásánál. Ugyanakkor bizakodásra ad okot, hogy az etikus magatartás utáni vágy, még ha fáziskéséssel is, de követi a természettudatos gondolkodást. Pár évtizede sokan megmosolyogták a környezetvédőket. Igaz, gyakran estek túlzásokba (például 2000-re elfogy a kőolaj, autómentes társadalom stb.). Eleinte néhány lelkes aktivistát lehetett csak látni, aztán egyre többen döbbsen rá a valóságra, egész bolygónkat veszélyeztetjük (ózonlyuk, globális felmelegedés, szeméthegek, őserdők). Ma ez már elfogadott, és a gazdag Észak komolyan is próbálja menteni a menthetőt. Reménykedhetünk, hogy nem lesz túl késő, és reménykedhetünk, hogy pár év múlva az etikai megújulás igénye is beborban a köztudatba.

És itt nagy szerep vár a keresztyén egyházakra, a keresztyén vallásra. Ugyanis a keresztyén etika közösségi etika. Felelős etika. Két „fórum” készlettel számadásra: az Isten fóruma és az ember fóruma (*Moltmann*). Isten, a világnak nemcsak teremtője, hanem ura, aki viszont sáfársággal bízta meg az embert. Ez megmenti a hybristól az embert és egyben felelősséget ébreszt. És úgy menti meg, hogy szabaddá teszi, felszabadítja. Nem kell szolgálnia a „napot és a csillagokat”, mert minden teremtmény, nem kell, hogy a látható világ dolgai uralják teljesen az életét. Lehet az ember szabad. Nincs arra kényszerítve, hogy a birtoklás vágya megnyomorítsa. Ahogy a németek mondják: nem a „haben” a baj, hanem a „haben haben”. Azaz birtokolhatok bármit, csak vigyázzak, nehogy a dolgok, vagy maga a birtoklási vágy birtokoljanak engem, mert akkor csak szerezni, szerezni akarok, azaz, az eszköz válik céllá. (Lásd posztmodern válság). A keresztyén etika közösségi etika jellegéből adódóan felelősnek érzi magát a másikért, hiszen a kiválasztás, az elhívás célja az elküldés, az apostoli szolgálat. Jézus tanításának kiemelten fontos része a másikért végzett szolgálat, felelőség. A Biblia egésze pedig az ember felelőségéről beszél, elmondva, hogy az egész világ Isten temploma, és benne az ember a Szentlélek temploma. Egyedül ő képes meghallani az Isten szavát, neki van történeti tudata, tehát távlata is csak neki van, ezért bízott rá a világ. (Itt azért van okunk a bűnbánatra, gondoljunk csak *Nietzsche* kritikájára az önző, negédes, puhány, felelőtlen „megízeltlenült só” keresztyénségről.)

A globális világ plurális világ. Az óriásira nőtt migráció hatására multikulturális országok, metropolisok jöttek létre. Ezekben lehetetlen az együttélés alapvető konszenzus nélkül. *Küng* szerint eljött a „planetáris felelősség” korszaka.³⁶ Itt az ideje, hogy a „siker- és elvetika” helyett felelősségetika legyen. Az első tönkreteszi az egyént (stressz, depresszió), a közösséget (szingli), környezetet (szennyezés), a szegényebb országokat (filléres munkaerő). Az elvetika magában abszolút, így elszigetelt, könnyen spekulatívva válhat, gyakorlatban kevés. Felelősséggel fel kell tenni a kérdést: „Melyek az alapfeltételei annak, hogy fennmaradjunk, emberként maradjunk fenn a lakható földön, és individuális és szociális életünket emberien alakítsuk?”³⁷

A válasz: az etika ismét legyen közügy! (Ami nem lesz könnyű, mert a posztmodern kor az etikát először a privát szférába számúzta, és egyben fontosságát csökkentette, mondván: a múltban keletkezett, elavult; illetve minden társadalomban más, ezáltal pedig relativizálta – az oktatásban nálunk is jelentős ez az értékrelativista irányzat). Etikai kódexeket kell bevezetni mind a tudomány (biológia, kémia, technika), mind a gazdaság terén. *Küng* felhívja a figyelmünket, hogy azt már a gazdasági szakemberek jó része is meghaladott nézetnek tartja, hogy egy vállalatnak csak annyi a dolga, hogy minél több profitot termeljen, és ezzel segítse a társadalmat. „Ha valaki etikusan cselekszik, cselekedete nem gazdaságtalan, hanem a válságot megelőző”³⁸ Hiszen az etikátlan magatartásból következő krízis előbb-utóbb rá is visszahat. Ezek a hatások sok esetben nem lokálisak, hanem globálisak. Ezért nincs esélyünk a fennmaradásra egy egységes világethosz nélkül, mely nem nélkülözheti a vallásokat sem. A pótcelekvések kora lejárt. Az áldemokráciák, a szabadság köntösébe bújt üres szabadosság, az Isten alakú úrt pótolni próbáló kvázi vallásosság pótcelekvés, mely csak felgyorsítja a mindenkori társadalom krízisét, és nem megoldja azt. Globális szinten ez világméretű problémát jelent, ezért világméretű összefogásra van szükség.

De mennyi esélyünk van arra, hogy az individualista magatartású, posztmodern ember, aki egyelőre még mindig inkább haszonélvezője a globális szinten etikátlan folyamatoknak is, megváltozik? „Mit tehet egy ember?”³⁹ – kérdezi *Fazakas*. „Semmit, ha mindenki ezt kérdezi” – adja meg a választ. Mennyi ennek a realitása? Nem ezt kell kérdezni. Hanem mekkora a reménység bennünk, hogy az általunk hitt, elfogadott igazságért kiálljunk. Illéshez, Dávidhoz, a tanítványokhoz hasonlóan be kell látnunk, nem a létszám a fontos, hanem az, hogy felvállaljuk-e azt a küldetést, amire egy nagyobb hatalom adta áldását. Szót fogadunk-e, elfogadjuk-e a „mennyei stratégiát”, hogy növekedjünk, erősödjünk, egyek legyünk – lélekben, az Ő fősége alatt.

36 KÜNG: *Világvallások etikája*, 57.

37 i. m., 59.

38 i. m., 61.

39 FAZAKAS: *Wirtschaft und Glaube in europäischen (globalen) kontext*. Az előadás elhangzott Drezdában 1996. szeptember 3-án. Kézirat.

Ezért: „*A hívő ember nem lehet pesszimista és nem lehet optimista sem. Mindkettő illúzió. A hívő ember a valóságot nem egy bizonyos megvilágításban látja, hanem úgy, amint van; de mindennek ellenére, és mindenek felett, nem abban hisz, amit lát, hanem egyedül Istenben, akit nem lát.*”

Irodalom

- ANDERS, G.: *Az atomkor erkölcstelensége*, in: Pro Philosophia füzetek, 1999.
- APPIGNANESI, R. – GARALT, C.: *Nesze neked posztmodern*, Budapest, Ikon Kiadó, 1995.
- BERAN, F.: *A gazdaság etika nélkül bálványá válhat*, in: *Új Ember* 64 (2008), 12–13.
- FAZAKAS, S.: *Wirtschaft und Glaube in europäischen (globalen) kontext*. Előadás Drezdában 1996. szeptember 3. Kézirat.
- GARACZI, I.: *Globalizáció a történefilozófia horizontja előtt*. www.c3.hu. Utoljára megnyitva: 2008. augusztus 22.
- McGRATH, A. E.: *Híd*, Budapest, Harmat Kiadó, 1997.
- HANKISS, E.: *Társadalmi csapdák, Diagnózisok*, Budapest, Magvető, 1979.
- HOFFMANN, R.: *Az erkölcsi nevelés értékelméleti és pedagógiai dimenziói*, in: *Mester és tanítvány* 1 (2004).
- KISS, E.: *A globalizmus és demokratikus deficitek*, Friedrich Ebert Stiftung, IV. Viszonyítási rendszer, A posztmaterális értékvilág felemelkedése. Elektronikus formában www.pointernet.pds.hu. Utoljára megnyitva: 2008. június 23.
- KÜNG, H.: *Világvallások etikája*, Budapest, Egyházforum, 1994.
- LORENZ, K.: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*, Sopron, IKVA, 1988.
- McLUHAN, M.: *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*, Budapest, Trezor Kiadó, 2001.
- Modern etikai kérdések a zsidó jog szemszögéből. www.zsido.com. Utoljára megnyitva: 2008. június 23.
- RIESMAN, D.: *A magányos tömeg*, Budapest, Polgár Kiadó, 1996.
- RÓKUSFALVY, P.: *A nevelés – erkölcsi nevelés is*, in: *Új Pedagógiai szemle* 49 (1999), 3–13.
- SAWYER, F.: „*Hans Küng és mások*”. Kézirat.
- WILLIAMS, J.: *Merre tart a világ? 50 tény, amely megrengethetné a világot*, Budapest, HVG Kiadói Rt., 2005.